

תוכן העניינים

עמוד

ז

הקדמה

י

בפתח המהדורה החדשה

יב

לוח ראשי תיבות

יג

מבוא

חלק א : השבירה

כא

פרק א. הוית הכלים

כח

פרק ב. מיתת המלכים

לד

פרק ג. אורות, ניצוצות וסיגים

חלק ב : גורמי השבירה

לט

פרק א. ההסברות השונות

מו

פרק ב. רקע ההסברות

נב

פרק ג. צמצום ושבירה

חלק ג : ממלכת הקליפות

סב

פרק א. שתי המערכות

עב

פרק ב. אחיזת הקליפות

עט

פרק ג. יחסי הקדושה והטומאה

חלק ד : האדם במערכת העולמות

צא

פרק א. החטא הקדמון

קה
קיג
קלד

פרק ב. ההויה האנושית
פרק ג. יעוד האדם
פרק ד. הגאולה

נספחים

קמה
קמט

הסברת מונחים
מפתחות (אישים, ספרים)

הקדמה

קבלת האר"י, השיטה המסועפת ובעלת ההשפעה הגדולה ביותר בתולדות הקבלה, לא זכתה עד עתה לחקירה רצינית וממצה. מחקרי — כפי ששמו מעיד עליו — אינו אלא התחלה צנועה בכיוון זה. הצטמצמתי בהארתו והבהרתו של אחד היסודות בבנין הגדול של קבלת האר"י. תפסתי את המועט, אבל במועט זה השתדלתי להקיף את הנושא מכל צדדיו, לברר וללבן על-פי המקורות הראשוניים את כל סבכי הרעיונות והמגמות הפועלים בעולם המחשבה של האר"י ותלמידיו בסוגיא הנידונה. בחרתי בדרך הצמצום והמיצוי במקום שיטת התיאור הכללי-סתמי, שמחברי המאמרים המעטים על קבלה עמוקה ומסובכת זו נקטו בה. (יוצא מן הכלל הוא הפרק המפורט על קבלת האר"י בספרו האנגלי של ג. שלום *Major Trends in Jewish Mysticism* (1941), שהופיע בהוצאת שוקן).

בפתח דברי רוצה אני להעיר הערות מספר בקשר למבחר המקורות שהשתמשתי בהם. האר"י עצמו, כידוע, העלה מעט מזעיר מתורתו על הנייר ורובה ככולה נמסרה לנו רק בהרצאת תלמידיו, ביחוד בכתביו המרובים של ר' חיים ויטאל. בין כתבי ויטאל נמצאים ספרי-יסוד אחדים, המוסרים את התורה העיונית של האר"י במבנה שיטתי לפי סדר העינים. ספרים אלה שמשו סינה ויתד לעבודתי בהוצאות דלקמן: עץ חיים (ירושלים תר"ע); שער ההקדמות (ירושלים תרס"ט); מבוא שערים (קראקא תרמ"ג). לשם השלמה והרחבת הבסיס בנקודות חשובות השתמשתי גם בספרים אחרים, שמצאתי בהם חומר רב למחקרי:

שער מאמרי רשב"י (ירושלים תרנ"ח); שער הפסוקים (ירושלים תרע"ב); שער המצוות (ירושלים תרס"ה); שער הכונות (ירושלים תרס"ב); שער הגלגולים (ירושלים תרס"ג); שערי קדושה (ירושלים תרס"ז); ספר הלקוטים (ירושלים תרע"ג). בכל הספרים הנ"ל נמצאים מאמרים רבים החוזרים ונשנים במקומות שונים כצורתם או בשינוי לשון. במקרים כאלה הסתפקתי לרוב בהבאת מקור אחד, ורק אם ראיתי תועלת בדבר ציינתי גם את המקום המקביל.

שנים מסוג ספרי-היסוד — ס' אוצרות חיים וס' אדם ישר — לא בא זכרם במראי המקומות, כי תוך עבודתי הוברר לי ששניהם הוכנסו כמעט בשלימות לתוך ס' עץ חיים ע"י המסדר ר' מאור פאפרש. שאלת היחס בין הספרים האלה טעונה עוד בירור יסודי. גם ספר אחר מסוג זה — ס' ארבע מאות שקל כסף המיוחס לרח"ו — נפקד מקומו, כי אמיתותו מפוקפקת מאד ובלי ספק חלו בו ידים. נוסף לכך גם מבחינת התוכן אין בו חידוש חשוב. מאידך השתמשתי הרבה בדרוש הפצי בה שנדפס על שם רח"ו (בראש ס' שמחת כהן לר' מסעוד הכהן אלחדאד, ירושלים תרפ"א) ואינו משלו. בספר קטן זה, שמחברו האמיתי הוא ר' יוסף אבן-טבול, תלמיד האר"י ומתחרה לרח"ו בסידור משנת רבם, נמסרת בקיצור כל תורת האלהות של האר"י. (שאלת הספר ומחברו נחקרה במפורט במאמרו של ג. שלום: "שטר ההתקשרות של תלמידי האר"י", "ציון" שנה ה' ספר ב', ע' 149—160.) הרצאת אבן-טבול שונה בענינים חשובים מהרצאת רח"ו, והיא המקור העיקרי לבקורת המסורת הלוריאנית.

שונה המצב לגבי הכתבים מבני חוגו של ר' ישראל סרוג, שאף הם נדפסו בחלקם על שם רח"ו או האר"י עצמו (למשל ס' לימודי אצילות, לבוב תר"י; ס' מעין החכמה, קארעץ תקמ"ד). במאמרו של ג. שלום: "ישראל סרוג — תלמיד האר"י ז" (ציון" שנה ה' ספר ג'—ד) הוכח בבירור, שסרוג לא היה מעולם תלמיד האר"י. בבית-מדרשו של ר"י סרוג מופיעה קבלת האר"י בהרבה שינויים ותוספות, ובירור השינויים האלה ויחסם לתורה המקורית טעונים חקירה מיוחדת. לפיכך דלגתי על כל הכתבים האלה, שאינם ענין לקביעת המסורת האמיתית.

בקשר לזה עלי ליחד את הדיבור על ספר הלקוטים, שמניתי אותו

בין כתבי רח"ו האמיתיים. ספר זה שונה מן השאר, כי הוא לקט מאוחר והוכנסו בו גם מאמרים שאינם מויטאל. דבר זה היה ידוע למקובלים עצמם, כפי שכותב בעל ה"הגהות וחידושים" בהקדמתו להוצאה הנ"ל: "והנה ספר הליקוטים לקט אותו הרב עיר וקדיש המפורסם בישראל ר' מאיר פאפירש ז"ל מדרושי רבינו האר"י זלה"ה האמתיים, ודרך אגב הביא מהדרושים אשר חידש ודרש הוא עצמו ... וכן מצא הרבה דרושים לאחד מתלמידי רבינו האר"י זלה"ה, גם מצא הרבה דרושים מכתובה אשכנזית ולכולם קרא אותם בשם ספר הליקוטים". תכנם של מאמרים אחדים מעיד, שהמלקט הכניס לספר גם מחידושי של ר"י סרוג. אעפ"כ לא נמנעתי מלהשתמש בו, כי רובו הגדול שייך לרח"ו והוא מכיל חומר חשוב ומענין דוקא בנוגע לבעית הרע. לגבי מאמרים שהבאתי ונראו מפוקפקים בעיני ציינתי את ספקותי. ואחרון אחרון: חובה נעימה לי להביע כאן את תודתי והוקרתי למורי ורבי, פרופ' גרשם שלום, שהכניסני לפרדס הקבלה והדריכני בעצותיו והערותיו בעבודתי זו, שנכתבה לכתחילה כעבודת-סיום באוניברסיטה העברית בירושלים.

בפתח המהדורה החדשה

ספר זה, ספרי הראשון בחקר הקבלה, שהוכן בשנים 1938–1939, בהדרכתו של פרופ' גרשם שלום ז"ל, כעבודת-סיום לקראת התואר מ.א., נועד לדון באחד ההיבטים של קבלת האר"י, בתפיסת מהותם ופעולתם של הכוחות הדימוניים, כרשום בשם הספר. אך תוך כדי עבודתי בבירור הנושא ראיתי צורך להרחיב את היריעה, ולמעשה יצאה מתחת ידי מונוגרפיה תמציתית קצרה על עיקרי קבלת האר"י בכללותה, המשקפת בקווים כלליים, ואף פרטיים, את מערכת השקפותיה התיאוסופיות וההיסטוריוסופיות.

המחקר שלפנינו מבוסס ברוב העניינים הנדונים בו על כתבי ר' חיים ויטאל, תלמידו ודברו הראשי של האר"י, וכתבים שאינם מבית-היוצר שלו מובאים ומבוררים כהשלמות בלבד. אולם בנושא מרכזי אחד, בסוד הצמצום, שהוא החידוש המופלג ביותר של האר"י בתורת האלוהות, הצבתי תיאורה של קבלת האר"י בכתבי ר' חיים ויטאל לעומת תיאורה בחיבור של ר' יוסף אבן-טבול, יריבו ומתחרו של רח"ו בין תלמידי האר"י, והעדפתי את נוסחו של אבן-טבול. אותו חיבור נדפס בשם "דרוש חפצי בה", ולמרבה הפלא יוחס לרח"ו, כפי שציינתי בהקדמה למהדורה הראשונה של ספרי. ההכרעה לטובת נוסחו של אבן-טבול, שאמיתותו מוכחת בפנים בניתוחים מדוקדקים, שימשה יסוד עיקרי להקפת מכלול קבלת האר"י בבירורה של בעיית הרע. אציג כאן בקיצור נמרץ את משמעות החילוקים בתפיסת סוד הצמצום.

לפי כתבי רח"ו הדינים, שסיגי האורות האלוהיים כלולים בהם ומהווים את שורשי הרע, התחילו להתגבש כגורם פעיל בכלים של "עולם הנקודים", דהיינו בשלב האחרון של תהליכי ההשתלשלות בהוויה האלוהית שמחוץ לאין-סוף, והצורך לטהר את "עולם הנקודים" מן הסיגים שבו גרם לשבירת הכלים ולהתהוותו והתעצמותו של סטרא אחרא כמערכת של כוחות הרע המנוגדים לאלוהות ונלחמים בה. נמצא שבהתרחשות הצמצום של אור אין-סוף, וכתחומים רחבים של הישויות האלוהיות שבאו לידי קיום וגילוי מהיווצרותו של חלל הצמצום עד הקמתו של "עולם הנקודים", אין שום מציאות לשורשי הרע. פירושו של דבר, שהן עצם הצמצום הן תולדותיו אינם קשורים כלל במאבק שבין האלוהות לבין הקליפות לתיקון ההריסה שנתחוללה בשבירת הכלים, אשר לפי קבלת האר"י ההוויה כולה — האלוהית, הקוסמית והאנושית — ומהלכי התפתחותה סבוכים בו, עד הכנעת הרע וביעורו באחרית הימים.

לעומת זה לפי תיאורו של אבן-טבול הורה האר"י, שבחביוני אין-סוף, בהוויה האלוהית הראשונית לפני היות ישות אחרת כלשהי, היה צפון שורש הדין, דהיינו שורש שורשי הרע, והצמצום התרחש לשם הטהרתו של אין-סוף מגורם מטריד שבתוכו שהיה מנוגד לעצמותו. הווי אומר: תהליכי ההפרדה בין טוב ורע, שתכליתה ביטולו הגמור של הרע להבטחת קיומה של הוויה אלוהית ולא-אלוהית מושלמת, כלילת הטוב והטוהר, החלו בראשית הראשיות, בתווה של אין-סוף מעצמו אל עצמו באקט הצמצום.

לאורה של השקפה זו הגעתי למסקנה, כי בקבלת האר"י נצטייר מיתוס קתארטי נועז, שיש בו מעין דואליזם קדום סמוי בתוך-תוכה של האלוהות, וההתמודדות עם כוחות הרע משמשת בו ציר מרכזי. לפיכך כתבתי בסוף הספר לסיכום הדיונים: "מבחינה זו אפשר לומר, שקבלת האר"י נעוץ סופה בתחילתה... התהליכים האלוהיים מן הצמצום עד השבירה מתרחשים לשם ביעור הרע מתחומי האלוהות, והתהליכים הרוחניים וההיסטוריים מן השבירה ועד הגאולה מכוונים לביטול מציאות הרע בכלל. מתוך אספקלריה זו נראית קבלת האר"י בעיקר כהתלבטות עמוקה וסבוכה בבעיית הרע, העוברת כחוטה-השני בריעתה הרחבה".

במהדורה החדשה מופיע הספר כנתינתו במהדורה הראשונה, שנתפרסמה בשנת תש"ב, בתוספת "מפתח האישים" ו"מפתח הספרים" (המפתחות אינם מתייחסים ל"פתח המהדורה החדשה"). הספר יצא לאור כמה פעמים במהדורת צילום בהוצאת "אקדמון" של הסתדרות הסטודנטים באוניברסיטה העברית. בעשרות השנים שחלפו משנת תש"ב ראו אור מחקרים רבים העוסקים בענייני קבלת האר"י, רובם בנוגע לשלוחותיה ולהשפעתה, ומיעוטם בגופי תורתה. אך לא נעשה שום מחקר מונוגרפי נוסף, שנועד להציג ולהבהיר את קבלת האר"י במערכה שיטתית כוללת.

כמובן, ספר קטן זה בכמותו, שגם היקף הנושאים והרבדים המבוררים בו מצומצם, אינו אלא אחת ההתחלות בחקירה מקיפה ומגובשת של משנת הקבלה הלוריאנית. נקווה שלא יעבור זמן רב עד שיוקם מפעל גדול בתחום זה, בניין שלם ורב-קומות, כיאות לתורה המיסטית המסועפת ורב-תפנים, שעוצבה בבתי-המדרש של תלמידי האר"י, ונעשתה תורת חיים ברחבי היהדות למשך דורות רבים, ובגלגולי צורה ותוכן הולידה והזינה זרמים ותנועות שונים ומגוונים.

ישעיה תשבי

ירושלים, האוניברסיטה העברית, תשמ"ד

חלק ב

גורמי השבירה

פרק א: ההסברות השונות

[1] מאורע השבירה מוסבר במקורות בצורות שונות. ניתוח ההסברות השונות בשאלה מרכזית זו עלול להפיץ אור בהיר על המניעים השונים הפועלים בקבלת האר"י. אמנם ברוב המאמרים מופיעות כמה הסברות ולפעמים אפילו כולן ביחד, ומתעורר הרושם שאינן אלא חוליות-חוליות בשרשרת ההגיונית של הסברה אחת. אולם קישור זה טעון בדיקה מעולה ויש לקבוע אם ובאיזו מדה מתמזגות ההסברות השונות מזיגה אמיתית. לפיכך מן הראוי להתבונן תחילה בכל גורם וגורם לחוד ולבדוק אחר כך את יחסם זה לזה.

נתחיל בגורם שאגב תיאור מאורע השבירה נגענו בו כבר. הכלים לא היו מותקנים לקליטת האורות שזרמו לתוכם ונתפקעו. כאן לפנינו הסברה מיכניסטית, הרואה בשבירה תוצאה של קלקול מיכני. הסברה זו היא המצויה ביותר בכתבי האר"י. היא מופיעה בצורות שונות, אך כולן ניתנות להכלל בהגדרה אחת: ליקויים במבנה עולם הנקודים.

לסוג זה שייכת ההסברה, שהשבירה נגרמה מפני שהנקודים לא נאצלו בקו ישר אלא בצורת עיגולים בלבד, הפחותים במעלה מבחינת היושר. "אך מתחלת האצילות הנקודים נאצלו בבחינת עיגולים שלהם לבד בלתי יושר, ואלו הם בחינת נפש של הנקודים כנ"ל; ולכן היתה שבירתן, כי לא יצא להם רק בחינת נפש לבד שהם עיגולים ולא יכלו לקבל אור העליון, ואז היה כל בחינת מיתת המלכים וביטולם"¹. במקומות אחרים מודגש האופי הפרודתי של הנקודים כסיבת השבירה. הכלים לא היו ערוכים בשלשה קוים: שמאל, ימין והקו האמצעי המכריע, אלא היו מונחים זה על גבי זה כנקודות בודדות בלי כל חיבור ביניהן. "ולכן נקרא המלכים נקודות ... ולא די בזה אלא שאפילו אלו

¹ע"ה ש"ח פ"א ל"ה ע"ב; שה"ק י' ע"ג.

לא היו מלובשים זה תוך זה ומקושרים יחד, גם לא היו נחלקים לקוין ... אמנם היו כל אחד ואחד נחלקין בפני עצמם לכן מתו¹. במובן זה נקרא עולם הנקודים רשות הרבים, כלומר תחום של פירוד ופיוור. "אבל אלו הו' חלקים נקודות של ז"א יצאו נפרדות זו מזו שלא כדרך קוין רק זה על גבי זה נפרדות ולא מקושרות יחד. ואז היו נקראים אלו הו' רה"ר, כי לא היה בהם יחוד והתקשרות ואחדות, רק כדמיון אנשים נפרדים איש לדרכו פנה. ולא היה ביניהם אהבה וחבה, ולכן לא יוכלו לסבול אלו הכלים שלהם בחינת האורות ומתו ... כי החבור גורם קיום והעמדה. ומשל הדיוט אומר: אם תקח י' קנים כל אחת לבד ישתברו, ואם תקח ג' לבד ביחד יתקיימו ולא ישתברו"². המספרים שבמשל רומזים על כך, שג' הכלים הראשונים לא נשברו מפני שיצאו מלכתחילה בצורת קוים. "כי הג"ר יצאו בקצת תיקון בראשונה והוא כי כאשר יצאו בראשונה נתפשטו כסדר ג' קוין, מה שאין כן ז"ת שיצאו זו למטה מזו"³. טעם אחר ממין זה אומר, שהנקודים לא נתהוו משרשי האורות המיוחדים להם אלא מענפיהם. "והנה שמעתי טעם אחר ממורי זלה"ה, כי טעם מיתת הז' מלכים האלו היה, כי הענפים לבד יצאו אך שרשיהם נשארו מבפנים, ולכן לא היה כח בענפים לקבל האור ולכן מתו". דברים אלה שנשמרו בזכרונו של רח"ו לא היו מוחוורים לו כל צרכם והוא מתלבט בפירושים. "ונלע"ד פירוש הדברים האלו, כי ג"ר שבז"א הם שרשי הז"ת ולכן להיותם חסרי המוחין מתו ... גם אפשר שהוא מ"ש בש"א ח"ג פי"א, כי שרשי הי' נקודות נשארו במלכות דעקודים ... ואפשר ששרשיהם הם האורות שנשארו בחזה דא"ק, אשר משם יצאו ענפים אלו כנ"ל ש"ב ח"א, וזה נראה נכון"⁴. עכ"פ ברור, שגם כאן מדובר על ליקוי ביציאת הכלים.

לבסוף נזכיר עוד טעם אחד, המבוסס על התהוות הכלים דנקודים. ציינו כבר לעיל, שכלים אלה נתהוו מהסתכלות העין באורות העקודים. שהם אורות אח"פ הנמשכים עד הטבור של א"ק. והנה אורות האוזן המעולים מסתיימים בשבולת הזקן ומשם ולמטה

¹ ע"ח ש"ט פ"ח מ"ז ע"א. ² שם שי"א פ"ה נ"ב ע"ג. ³ שם ש"ט פ"ג מ"ב ע"ד. להסברות אלו המבוססות על טיב המבנה של עולם הנקודים שייך גם הטעם הלקוח מן הוזהר (ח"ג קל"ה ע"ב, קמ"א ע"ב, רצ"ב ע"ב) "כי הנה ביטול המלכים היה לפי שלא נתקן עדיין כחדא אדם דכר ונוקבא" (שם ש"ח פ"ג ל"ז ע"ב). ⁴ מבני"ש ש"ב ח"ב פ"ג ז' ע"ד.